

Andrzej Sadowski

Zakład Socjologii

Uniwersytet Warszawski Filia w Białymstoku

Język w rodzinie, język ojczysty a tożsamość narodowa na polsko-białoruskim pograniczu

1. Język a naród¹

Język, będąc podstawowym składnikiem kultury narodowej, a także zasadniczym narzędziem komunikacji między ludźmi, może być traktowany jako jeden z podstawowych kryteriów przynależności narodowej.

Według J. J. Smolicza język może być traktowany jako rdzeń (nośnik) poszczególnych kultur, źródło ich kreatywności, a nawet efektywności ekonomicznej². Niektóre grupy etniczne są tak silnie powiązane językowo, że ich egzystencja społeczno-kulturowa zależy głównie od utrzymania się i rozwoju ich etnicznego języka. Do takich grup etnicznych zalicza Autor między innymi Francuzów, Greków i Polaków. *Jednocześnie istnieją grupy etniczne, które stale kładły nacisk na język jako nośnik ich kultury i główne narzędzie obrony przeciw asymilacji. Polacy, Łotysze, Litwini, Estończycy, Grecy są przykładami takich narodów w Europie, Francuzi zaś w Quebecu. Członkowie tych kultur uważają, że przetrwanie ich kultur w formie zdolnej do dalszego życia zależy od zachowania języka ojczystego³.*

Bliższe przedstawienie związków i zależności występujących między językiem a narodem jest bardzo złożone. Jedynie w świadomości potocznej język można traktować jako proste, uchwytnie i zrozumiałe

kryterium przynależności narodowej⁴. W teorii bowiem pojawiają się kłopoty już na poziomie ustalania statusu danego języka, czy jest to mianowicie język odrębny i samodzielny, czy też dialekt rozumiany jako odmiana innego języka.

Zdaniem J. M. Torosa *wszelkie podziały na języki i dialekty oparte zostały wyłącznie na kryteriach nielingwistycznych, mianowicie socjologicznych, a ściślej socjologiczno-polityczno-kulturowych*⁵.

Kryterium socjologiczne wiązałoby się z przyporządkowaniem języka określonej grupie społecznej, przeważnie dotyczyłoby to wspólnoty narodowej. Stosunkowo często występują różnice między przynależnością językową i narodową. Wprawdzie najczęstsze są sytuacje, kiedy kilka narodów mówi tym samym językiem, ale istnieją także przykłady narodów mówiących kilkoma językami (np. Szwajcarzy, Hiszpanie przy założeniu, że istnieje jeden naród hiszpański). Jednocześnie w zasadzie w obrębie każdego narodu można wyróżnić mniej lub bardziej odmienne kategorie i odmiany językowe, między innymi w postaci gwar, dialektów, żargonów itp. Niejednokrotnie bardzo trudno ustalić, czy są one częścią języka danego narodu, innego, czy też stanowią samodzielną kategorię językową.

Na ogół o przynależności narodowej danego języka rozstrzygają bądź jego cechy obiektywne (fonetyka, morfologia, syntaktyka, semantyka) lub jego zawłaszczenie przez określoną grupę etniczną (narodową). W praktyce nie występuje prosty związek między zjawiskami lingwistycznymi oraz poczuciem przynależności językowej. Następnie poczucie przynależności językowej (autoidentyfikacja językowa) nie zawsze determinuje (choć zwykle jest bardzo bliskie) przynależność narodową.

Jednym z podstawowych kryteriów oceny przynależności językowej jednostek jest ich autoidentyfikacja językowa, a więc deklaracja poczucia przynależności językowej. Jednakże w konkretnych badaniach socjologicznych wskaźnik ów nie zawsze jest skuteczny. W wielu bowiem przypadkach sami respondenci nie mają zdania, czy ich język ojczysty jest językiem narodowym, czy też jedynie odmianą innego języka narodowego.

W państwie wyróżnia się języki znormalizowane (mające reguły ortografii i gramatyki, rozbudowane słownictwo) i nie znormalizowane (nie mające ustalonej ortografii, gramatyki, ubogie słownictwo),⁶ urzędowe i nieurzędowe, język większości i język /-i/ mniejszości, języki silne kulturowo i języki słabe.

Przynależność badanej jednostki do wyróżnionych określonych typów językowych stanowi ważny wyznacznik jej sytuacji społecznej, kulturowej a nawet politycznej. Z jednej strony dana przynależność językowa wyznacza zakres komunikacji międzyludzkiej, a z drugiej zaś określa miejsce w stratyfikacji językowej danego społeczeństwa. Za danym rodzajem języka kryje się zazwyczaj jego miejsce w strukturze (stratyfikacji) językowej społeczeństwa. W Polsce mamy do czynienia z na ogół klarowną sytuacją językową, tak w rozumieniu potocznym, jak i urzędowym. Obywatele wykształceni, o ukształtowanej świadomości narodowej, podstawowa część społeczeństwa polskiego, używają w miarę jednolitego języka polskiego literackiego, zwanego też ogólnonarodowym. Natomiast pozostali, przeważnie zamieszkujący mniejsze miejscowości, wsie, o niskim wykształceniu, posługują się różnego rodzaju dialektami i gwarami polskimi. Istnieją także inne odmiany językowe, którymi posługują się mniejszości narodowe

Język polski jest językiem znormalizowanym, urzędowym, językiem większości i językiem silnym kulturowo. Język białoruski w Polsce jest językiem znormalizowanym, nieurzędowym, językiem mniejszości oraz relatywnie słabym kulturowo. Jeżeli przyjąć, że istnieją wyraźne rozbieżności między białoruskim literackim językiem używanym w województwie białostockim przez wąskie kategorie inteligencji białoruskiej, a szeroko stosowanymi dialektami, to używane w życiu codziennym przez mieszkańców odmiany języka białoruskiego oraz ukraińskiego są nie znormalizowane, nieurzędowe, mniejszościowe i słabe kulturowo.

Już samo wyliczenie cech strukturalnych odmian językowych używanych na badanym obszarze wskazuje, że przedstawiciele mniejszości narodowych są językowo upośledzeni. Muszą bowiem znać różne odmiany lokalnych dialektów, aby móc w pełni komuniko-

wać się między sobą, muszą znać język polski, aby móc spełniać rolę obywatela państwa polskiego, a nawet członka społeczności gminnej, w obrębie której językiem urzędowym jest język polski. Jednocześnie pragnąc być aktywnym członkiem narodu białoruskiego (ukraińskiego), powinni uczyć się i znać język narodowy.

Ogółem mieszkańcy posługujący się dialektami białoruskimi i ukraińskimi są wyznania prawosławnego, wyznania, w obrębie którego liturgia odbywa się w języku starocerkiewnosłowiańskim zaś kazania przeważnie w języku rosyjskim⁷. Pragnąc więc być aktywnym uczestnikiem życia religijnego, niezbędna jest dodatkowa znajomość języka rosyjskiego.

W artykule tym zamierzam odpowiedzieć na pytanie, jakie są relacje między językiem w rodzinie, językiem ojczystym oraz tożsamością narodową Polaków i Białorusinów zamieszkujących wschodnią część województwa białostockiego.

Zwykle bowiem w wielu kulturach język ojczysty definiowany jest jako język rodzinny, co oznacza, że w zasadzie nie ma różnic między językiem ojczystym oraz językiem rodzinnym. Według A. Kłoskowskiej *większość ludzi przyswaja sobie język ojczysty, nazywany w wielu kulturach, poza polską, językiem macierzystym, co podkreśla związek z sytuacją wychowania w kontakcie z pierwszą osobą oddziałującą na dziecko w rodzinie*⁸.

Zakładam, że na pograniczu polsko-białoruskim występują sytuacje, w których deklarowany język ojczysty oraz język w rodzinie nie pokrywają się. Różnice między językiem w rodzinie oraz językiem ojczystym pojawiają się wówczas, kiedy język rodzinny przestaje pełnić funkcję ważnego kryterium tożsamości narodowej.

W nawiązaniu do A. Kłoskowskiej można wyróżnić dwie typowe funkcje, jakie pełni język wobec jednostki: instrumentalną oraz autoteliczną. Język pełni funkcję instrumentalną wówczas, kiedy służy jako narzędzie komunikowania w zbiorowościach społecznych. *Przekazanie znajomości języka - stwierdza A. Kłoskowska - i cały proces socjalizacji służy do pełnienia ról społecznych, przyswojenia nawyków, wiedzy i innych atrybutów pozycji społecznych, przewidzianych dla jednostki lub stanowiących przedmiot jej aspiracji*⁹.

Język spełnia funkcję autoteliczną, kiedy będąc narzędziem komunikowania jednocześnie służy jako *material artystycznej twórczości, narzędzie osobistej ekspresji i komunikowania się z innymi dla osiągnięcia wspólnoty doznań emocjonalnych*¹⁰. Jedynie w drugim znaczeniu język spełnia podstawową funkcję kryterium tożsamości narodowej.

Podstawowym źródłem wykorzystanych w pracy informacji są wyniki badań socjologicznych, jakie przeprowadziłem na obszarze wschodniej części województwa białostockiego w latach 1993 - 1995 na reprezentacyjnej próbie 1122 respondentów. Szczegółowe wyniki badań zawiera opublikowana monografia, dotycząca tożsamości mieszkańców polsko-białoruskiego pogranicza¹¹. Tam też są zawarte bliższe uzasadnienia metodologiczne badań.

1.1. Autoidentyfikacja językowa

W badaniach interesowano się, jaka jest deklarowana sytuacja językowa mieszkańców. Zakładam, że wypowiedzi respondentów są prawdziwe i odzwierciedlają ich rzeczywistą sytuację językową, jako że ankierzy nie zgłaszali jakichkolwiek uwag na ten temat.

Respondentom zadano pytanie, jaki jest ich język ojczysty, oczekując, że sami sformułują odpowiedzi.

Na pograniczu polsko-białoruskim zdecydowana większość respondentów, identyfikujących się jako Polacy, określiła język polski jako swój język ojczysty. Jedynie 3,2% wskazało, że jest nim język bądź dialekt białoruski. Dla Polaków obok wyznania rzymskokatolickiego język ojczysty jest rdzeniem kulturowym. Przywiązanie do języka polskiego jest tak silne, że nawet mieszkańcy wyznania rzymskokatolickiego, którzy na co dzień używają gwary białoruskiej, nazywają ją gwarą polską.

Natomiast wśród Białorusinów ze wschodniej części województwa białostockiego jedynie względna większość podkreśliła, że ich językiem ojczystym jest język białoruski. Znaczna część wskazała, że ich językiem ojczystym jest język polski lub (oraz) dialekt białoruski.

Tabela 1. Język ojczysty a autodefinicje przynależności narodowej (%)¹².

L.p.	Jaki jest Pana /i / język ojczysty?	Pogranicze, autoidentyfikacja narodowa		
		polsko-białoruskie		
		Polak	Białorusin	Ogółem
1	język polski	95,7	26,1	83,5
2	język białoruski	2,3	44,2	8,6
3	dialekt polski	0,1	0	0,1
4	dialekt białoruski	0,9	20,6	4,7
5	inne języki (dialekty)	0,7	8,5	3,4

Źródło: badania własne.

Uwzględniając przynależność wyznaniową respondentów polsko-białoruskiego pogranicza 98,5% ogółu osób wyznania rzymskokatolickiego oraz 66,5% - prawosławnego określiło język polski jako język ojczysty. Procesy asymilacji ku polskości podstawowej części społeczności wyznania prawosławnego województwa białostockiego dokonują się głównie drogą asymilacji językowej. Kulturowy kontakt z grupą pochodzenia zanika w podstawowym zakresie w wyniku utraty, braku znajomości języka białoruskiego lub w wyniku świadomego odrzucenia języka rodzinnego i asymilacji języka polskiego jako ojczystego.

Język białoruski jako język ojczysty relatywnie częściej deklarowali respondenci o wykształceniu niepełnym, pełnym podstawowym oraz wyższym. Wraz ze wzrostem wykształcenia do poziomu średniego spada zakres wyboru języka białoruskiego jako ojczystego. Odsetki wyborów języka białoruskiego wzrastają wśród responden-

tów z wyższym wykształceniem. Jest to nowe zjawisko kulturowe wśród mniejszości białoruskiej w Polsce – niejako ponowne odkrywanie wartości białoruskich wśród części osób wykształconych wyznania prawosławnego.

1.2. Język kontaktów w rodzinie

Następnie pytano respondentów o to, jakim językiem posługują się w kontaktach z rodziną, kolegami, nieznanymi oraz w najbliższych urzędach. Pytanie o język komunikacji rodzinnej jest po prostu wskaźnikiem występowania języka w rodzinie, w najbliższych kręgach osób połączonych więzami pokrewieństwa.

Polacy w województwie białostockim w kontaktach z rodziną posługują się głównie językiem polskim, rzadziej polską i białoruską gwara (tab. 2).

Warto podkreślić, że białoruska gwara na obszarze dawnego powiatu sokólskiego oraz dąbrowskiego często nazywana jest gwarą polską, zaś na obszarze południowo-wschodniej części województwa białostockiego gwary północnoukraińskie określane są jako białoruskie oraz ukraińskie. Gwary regionalne (białoruskie i ukraińskie), a nawet język białoruski w rodzinach polskich pojawiły się głównie w następstwie asymilacji do polskości dużej części mieszkańców wyznania prawosławnego.

Białorusini w województwie białostockim w kontaktach z rodziną rozmawiają głównie białoruską gwara, to znaczy językami społeczności lokalnych, oraz językiem polskim i białoruskim. Należy zakładać, że język polski oraz język białoruski w rodzinach białoruskich pojawił się zarówno jako język zastępczy w stosunku do istniejących gwar, nabyty w wyniku asymilacji językowej oraz jako język drugi.

Tabela 2. Język w kontaktach z rodziną (%)¹³.

L.p.	Jakim językiem posługuje się Pan /i/ w rodzinie?	Pogranicze, autoidentyfikacja narodowa		
		polsko-białoruskie		
		Polak	Białorusin	Ogółem
1	językiem polskim	83	24,8	72,7
2	polską gwarą	14,9	1,2	12,1
3	językiem białoruskim	2,3	20	4,8
4	białoruską gwarą	11,3	73,9	22,2
5	ukraińską gwarą	0,4	1,2	1,3
6	innym	3,7	6,7	4,9
7	językiem rosyjskim	-	-	-

Źródło: badania własne.

2. Transmisja wartości kulturowych w rodzinach wschodniego pogranicza

2.1. Język w rodzinie

Zakładam, że językiem w rodzinie jest język rodziców, podczas gdy językiem ojczystym jest język wybierany przez respondentów w odpowiedzi na pytanie o język ojczysty. W sytuacji pogranicza nie zawsze mamy do czynienia z pokrywaniem się języka używanego w rodzinie oraz języka traktowanego jako ojczysty.

82,5% ogółu respondentów określających swój język ojczysty jako polski mówi w rodzinie po polsku, 8,2% - polską gwarą, 1,6% -

językiem białoruskim oraz 5,7% - gwarą białoruską. Można powiedzieć, że około 18% respondentów o polskiej autoidentyfikacji narodowej w rodzinie rozmawia w języku innym niż polski.

Spośród ogółu respondentów określających swój język jako polski, 86,8% stwierdziło, że rozmawia i pisze poprawnie, 10,1% - rozmawia poprawnie, ale pisze z błędami.

Spośród ogółu respondentów określających swój język ojczysty jako białoruski jedynie 21,5% w rodzinie rozmawia po białorusku. Podstawowa część respondentów rozmawia białoruską gwarą (41,0), gwarą polską (5,4%) oraz w języku polskim (27,8%). Język białoruski jako język ojczysty jest w większości językiem wyboru, ponieważ jedynie piąta część ogółu osób o białoruskiej identyfikacji narodowej rozmawia w tym języku w rodzinie.

W badaniach wystąpiła zależność między deklaracją języka ojczystego oraz wykształceniem. Wśród ogółu respondentów wraz ze wzrostem wykształcenia do poziomu średniego narasta deklaracja języka polskiego jako języka ojczystego, zaś na poziomie wykształcenia wyższego nieco spada. Mianowicie język polski jako język ojczysty wybrało odpowiednio 58,5% ogółu respondentów o wykształceniu niepełnym podstawowym, 71,6% - o wykształceniu podstawowym, 86,0% - o wykształceniu zasadniczym zawodowym, 90,0% - o wykształceniu średnim oraz 83,7% - o wykształceniu wyższym.

Wraz ze wzrostem wykształcenia do poziomu średniego maleje autodeklaracja języka białoruskiego jako języka ojczystego oraz wyraźnie wzrasta na poziomie wykształcenia wyższego. Mianowicie język białoruski jako język ojczysty wybrało 22,6% ogółu respondentów o wykształceniu podstawowym, 13,6% - o wykształceniu podstawowym, 7,7% - o wykształceniu zasadniczym zawodowym, 4,0% - o wykształceniu średnim oraz 9,3% - o wykształceniu wyższym.

Im większa miejscowość zamieszkania, tym częściej deklarowano język polski jako język ojczysty. W Białymstoku 87,7% ogółu respondentów wskazało język polski jako język ojczysty, w dawnych miastach powiatowych - 85,3%, w innych miejscowościach gmin-

nych - 79,0% oraz we wsiach odpowiednio 78,0%. Natomiast relatywnie najczęściej język białoruski jako język ojczysty wskazywany był w obrębie miejscowości gminnych oraz w środowiskach wiejskich.

2.2. Wyznanie w rodzinie

W badaniach interesowano się, w jakim stopniu określone wyznanie jest przekazywane w rodzinach z pokolenia na pokolenie. Zwykle bowiem wyznanie jest trwałą przede wszystkim rodzinną wartością kulturową, przekazywaną od rodziców do dzieci. Jednakże na pograniczach z racji relatywnie częstszych procesów konwersji wyznaniowej i narodowościowej wskazana prawidłowość może być zakłócona.

Według A. Kłoskowskiej *przez konwersję w ogólnym znaczeniu rozumie się odejście od jednego systemu wartości i przyjęcie innego systemu wartości w tej samej dziedzinie i w tym samym czasie... Konwersją więc nazywa się zmianę religii człowieka wierzącego lub porzucenie ateizmu na rzecz wiary, a także zmianę narodowej przynależności, ale nie zmianę na przykład kierunku artystycznego lub nawet partii politycznej*¹⁴. W warunkach wzrostu odsetka osób wykształconych, w następstwie złożonych procesów ruchliwości społecznej i innych przyczyn obniża się znaczenie zasady narodowego i religijnego przypisania, zaś narasta „przekraczanie granic narodowych” i religijnych. Procesy tego typu mają swoje szczególne odzwierciedlenie na pograniczach.

Poniższa tabela ilustruje zależność między wyznaniem rodziców oraz wyznaniem respondentów.

Tabela 3. Wyznanie respondentów a wyznanie ich rodziców (w %).

L.p.	Wyznanie rodziców	Wyznanie respondentów				
		rzymsko-katolickie	prawosławne	inne	niewierzący	ogółem
1	brak danych	0,74	0,55	4,17	0	0,71
2	oboje rodzice - rzymskokatolickie	88,77	1,09	8,33	66,67	44,03
3	oboje rodzice - prawosławne	3,5	92,17	0	16,67	46,88
4	ojciec katolik, matka prawosławna	4,05	2,55	8,33	0	3,39
5	ojciec prawosławny, matka katoliczka	2,76	3,46	0	0	3,03
6	inne	0,18	0,18	79,2	16,67	1,96
7	ogółem	100	100	100	100	100

Źródło: badania własne.

Spośród ogółu respondentów wyznania rzymskokatolickiego 88,8% pochodzi z rodzin rzymskokatolickich (brak konwersji religijnej), 3,5% - z rodzin prawosławnych (pełna konwersja religijna), 4,0% - z rodzin, w których ojciec był (jest) katolikiem oraz matka prawosławna (niepełna konwersja religijna) oraz 2,8% - z rodzin, w których ojciec był (jest) wyznania prawosławnego oraz matka - katolickiego (niepełna konwersja religijna).

Spośród ogółu respondentów wyznania prawosławnego 92,2% urodziło się w rodzinach wyznania prawosławnego, 2,5% - w rodzinach, w których ojciec jest wyznania katolickiego zaś matka - pra-

prawosławnego oraz 3,5% - w rodzinach, w których ojciec jest prawosławnym oraz matka wyznania rzymskokatolickiego.

Na badanym pograniczu wyznanie w zdecydowanej większości jest trwałą wartością kulturową, przekazywaną z pokolenia na pokolenie, tak w rodzinach katolickich, jak i w prawosławnych. Dzieci z rodzin mieszanych katolicko-prawosławnych częściej poddają się konwersji religijnej w kierunku wyznania rzymskokatolickiego w porównaniu do dzieci pochodzących z rodzin prawosławnych. Konwersja religijna od prawosławia do katolicyzmu jest częstsza, niż od katolicyzmu do prawosławia.

Ogółem 6,8% respondentów pochodzi z rodzin wyznaniowo mieszanych. Respondenci z rodzin mieszanych wyznaniowo relatywnie częściej skłonni są poddać się konwersji religijnej, tak w kierunku katolicyzmu, jak i prawosławia.

Niezależnie od cząstkowych przykładów konwersji religijnej na wschodnim pograniczu podział na wiernych wyznania rzymskokatolickiego oraz prawosławnego jest trwały i nic nie wskazuje na to, że w bliższej a nawet w dalszej przyszłości podział ten ulegnie jakimś istotnym zmianom.

Trwałość podziałów religijnych na wschodnim pograniczu wynika (a także określa) z faktu, że jest to podstawowe kryterium odrębności etnicznej. Relatywnie łatwiej jest tutaj zmienić przynależność narodową w kierunku bycia Polakiem, Białorusinem lub Ukraincem, ale na ogół jest bardzo trudno stać się wiernym innego wyznania. Na ogół przyzwolenie nowej grupy religijnej na pozostanie jej członkiem uzyskuje się w wyniku ślubu kościelnego (cerkiewnego). Okazuje się, że niejednokrotnie jest to także jedynie przyzwolenie czasowe. Przykładowo po uzyskaniu rozwodu cywilnego w świadomości społecznej niejako automatycznie staje się ponownie „ruskim” bądź „polskim”.

W badaniach stwierdzono zależność między wyznaniem respondentów oraz wielkością rodziny.

Tabela 4. Wielkość rodziny a wyznanie rodziców (w %).

L.p.	Wielkość rodziny (łącznie z respondentem)	Wyznanie				
		rzymsko-katolickie	prawosławne	inne	niewierzący	ogółem
1	brak danych	2,39	1,82	0,8	0	2,05
2	jedna osoba	6,26	4,01	0	33,33	5,17
3	dwie osoby	13,26	14,39	37,5	33,33	14,44
4	od 3 do 5 osób	61,69	70,31	50	33,34	65,51
5	6 i więcej osób	16,39	9,47	12,5	0	12,83
6	ogółem	100	100	100	100	100

Źródło: badania własne.

Podstawowa wielkość rodzin mieszkańców wschodniej części województwa białostockiego mieści się w przedziale między trzy oraz pięć osób, co oznacza że podstawowym typem są rodziny posiadające od jednego do trojga dzieci. 12,8% ogółu respondentów zamieszkuje w rodzinach sześć i więcej osobowych. Na ogół nie występują różnice w wielkości rodzin określone wyznaniem mieszkańców w przedziale od jednego do trojga dzieci. Wyraźne różnice wystąpiły natomiast w kategorii rodzin liczących sześć i więcej osób. Mianowicie 16,4% ogółu respondentów wyznania katolickiego oraz 9,5% ogółu respondentów wyznania prawosławnego zamieszkuje w rodzinach liczących sześć lub więcej osób. Wpływ rodzaju wyznania na wielkość rodziny hipotetycznie występuje jedynie w kategorii rodzin wielodzietnych.

Wielkość rodziny warunkowana jest kilkoma innymi czynnikami, takimi jak: wiek respondentów, wykształcenie oraz miejsce zamieszkania.

Do lat 24 respondenci najczęściej mieszkają w rodzinach liczących od trzech do pięciu osób (74,3%) oraz sześciu osób i więcej (14,6%). W wieku do 49 lat około 75% ogółu respondentów zamieszkuje w rodzinach od 3 do 5 osób.

Wraz z wiekiem narasta ilość osób samotnych. W wieku od 30 do 39 lat jedynie 3,4% ogółu respondentów zamieszkuje samotnie, w wieku od 40 do 49 wskaźnik ów wynosi 4,3%, w wieku od 50 do 59 - odpowiednio 9,1% oraz w wieku 60 lat i więcej - 11,2%. W wieku od 50 do 59 lat (w wieku, kiedy na ogół dzieci się żenia) jedynie 26,4% ogółu rodzin oddziela się od dzieci i zamieszkuje samodzielnie. Pozostali prawdopodobnie nadal zamieszkujeją razem z rodzicami. Dopiero w wieku 60 lat i więcej ponad połowa osób zamieszkuje w rodzinach dwuosobowych.

Wielkość rodziny nie koreluje z wykształceniem do poziomu wykształcenia średniego. Wśród respondentów z wyższym wykształceniem jedynie 5,4% zamieszkuje w rodzinach 6 i więcej osobowych (wskaźnik ogólny - 12,8%).

W miastach relatywnie częściej zamieszkujeją rodziny od trzech do pięciu osób. W miejscowościach wiejskich 20,4% ogółu respondentów zamieszkuje w rodzinach 6 i więcej osobowych. W Białymstoku wskaźnik ów wynosi 5,7%, w innych miastach - 9,0% oraz w pozostałych miejscowościach gminnych 8,7%.

3. Język w rodzinie a język ojczysty

Uwzględniając jako wskaźnik asymilacji językowej mniejszości narodowych występowanie języka większości w rodzinach mniejszości, w województwie białostockim szacunkowo jedna czwarta rodzin białoruskich jest spolonizowana pod względem językowym. Polonizacja dokonuje się poprzez wybór języka ojczystego (polskiego) jako języka innego od macierzystego, poprzez zmianę funkcji, jakie pełni język macierzysty wobec jednostki: z funkcji etnicznej do funkcji instrumentalnej, to znaczy do funkcji komunikowania się wśród podobnych kulturowo osób przeważnie w kręgu rodziny oraz spo-

łeczności lokalnej, ale bez spełniania funkcji nośnika symboli i wartości narodowych.

W przypadku zaś respondentów określających siebie jako Polaków następuje proces przystosowania się, przeważnie drogą socjalizacji, języka macierzystego do języka ojczystego. Obok ograniczania sytuacji, w których używa się gwar określanych jako białoruskie, poprzez subiektywne określanie ich jako gwary polskie, do całkowitej utraty z nimi kontaktu, kiedy język polski staje się także językiem rodzinnym oraz ważnym kryterium tożsamości narodowej.

Badania potwierdziły, że różnice między językiem używanym w rodzinie oraz językiem ojczystym stanowią strukturalną cechę sytuacji językowej mieszkańców pogranicza. Zróżnicowane sytuacje językowe powodowane są ciągłymi procesami (dobrowolnymi lub wymuszonymi) kształtowania się złożonej identyfikacji narodowej i z tym związanych procesów sukcesywnego nabywania wartości kultury (kultur) narodowej (narodowych).

Przedstawione procesy asymilacji językowej na pograniczu powodują narastanie zjawiska homogenizacji kulturowej społeczeństwa polskiego. Nie jest to jednak wystarczający wskaźnik do stwierdzenia, że procesy homogenizacji doprowadzą do zatarcia zróżnicowania kulturowego wschodniego pogranicza, że naruszają poczucie odrębności grupowej białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce. W porównaniu do widocznych procesów asymilacji językowej ku polskości, procesy asymilacji religijnej od wyznania prawosławnego do katolickiego są znikome. Można więc stwierdzić, że zaawansowane procesy asymilacji językowej nie spowodują utraty poczucia odrębności grupowej wśród podstawowej części mniejszości białoruskiej w Polsce, ponieważ podstawowym kryterium odrębności etnicznej pozostaje nadal wyznanie prawosławne.

Przypisy

¹ Por. A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Trans Humana, Białystok 1995, s. 157-179.

² J. J. Smolicz, *Australian Diversity. Language-A Bridge or a Barrier? University of Adelaide* 1992, s. 6.

³ J. J. Smolicz, *Język jako wartość rdzenna*, w: *Oblicza polskości*, (red.) A. Kłoskowska, UW, Biblioteka Dialogu, Warszawa 1990, s. 121-213.

⁴ J. Por. Wiatr, *Naród i państwo*, KiW, Warszawa 1973, s. 198.

⁵ J. M. Torosa, *Polityka językowa a języki mniejszości*, PIW, Warszawa 1986, s. 7.

⁶ J. M. Torosa, *Polityka językowa a języki mniejszości*, op. cit., s. 9.

⁷ Obecnie czynione są próby wprowadzania języka białoruskiego do cerkwi w czasie kazań. Nie jest to jednak zjawisko masowe w województwie białostockim.

⁸ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 108.

⁹ Ibidem, s. 108.

¹⁰ Ibidem, s. 108.

¹¹ Por. A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie...* s. 25-36.

¹² Wszelkie inne określenia, które wystąpiły obok nazwy „język polski” lub „język białoruski”, były klasyfikowane jako dialekt polski lub białoruski.

¹³ Odpowiedzi nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mieli możliwość wyboru kilku rodzajów odpowiedzi.

¹⁴ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 142.

Andrzej Sadowski

**Language in a Family, National Language vs.
National Identity on Polish-Belorussian Borderland**

Author of the presentation wants to answer the question: what are the relations between language in a family, national language and national identity of Polish and Belorussians living in eastern part of Bialystok province and had concentrated on the following issues:

1. Language and nation

Language is the first element of a national culture. It is also the most common and popular tool in human's communication. That's why it can be treated as one of the most important and significant criteria of national identity. Here, very important is: language self-identification and language in the family.

2. Transmission of cultural values in eastern borderland families; the symptoms are: language in a family and religion in a family.

3. Language in a family and national language.